

DRAGAN STOJANJELOVIĆ¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: transă, femei căzătoare, referențe bibliografice, românii din Serbia de Răsărit.

Fenomenul de transă la românii timoceni văzut prin prisma cercetărilor în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial

Rezumat

Aproape un secol și jumătate fenomenul de transă la românii din Serbia răsăriteană, reprezintă un fenomen spectaculos și intrigant pentru cercetători. Conform fenomenologiei sale, acest proces religios a fost și este unic, atât pentru teritoriul Principatului, pentru Regatul Serbiei, precum și pentru spațiul celor două foste Iugoslavii și actuala Republică Serbia.

Un mare efort de a defini și indica în mod explicit originea, semnificația și funcția „ritualului rusalcelor“, precum și transa ca moment central al acestei practici ritualice, de la mijlocul secolului al XIX-lea, eforturi semnificative pe lângă etnologi au depus și etnomuzicologii, arheologii și neuropsihiatrii. Pentru a se rezolva acest nod gordian pentru științele etnologice, acest fenomen religios s-a abordat din diferite aspecte teoretice și metodologice: comparative, cultural-genetice, social-psihiatrice, arheo-comparative, psihanalitice, etnomuzicologice și funcțional-analitice. Aceasta a rezultat prin publicarea unui număr mare de studii științifice, lucrări și articole în buletine etnografice, numeroase examinări medicale, anuale și articole bizare cu caracter senzaționalist în presa cotidiană.

Lucrarea de față se ocupă de analiza publicațiilor științifice apărute după al Doilea Război Mondial, în care au fost analizate 21 de studii. Literatura structurată conform conceptului emic și etic a fost analizată și sistematizată în funcție de criteriul temporal, expusă din cele mai vechi surse din a doua jumătate a secolului al XX-lea până în prezent.

¹ Universitatea de Vest, Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie.

Keywords: trance, mourner women, bibliographic references, Romanians of Eastern Serbia.

The Phenomenon of Trance at the Romanians from Timoc Viewed from the Perspective of post World War II Researchers

Summary

Almost a century and a half the phenomenon of trance at Romanian people of Eastern Serbia represents spectacular and intriguing phenomenon for Serbian and partially international professional and laic public. According to its phenomenology it was a unique phenomenon for both the area of Dukedom and Kingdom of Serbia and for the area of former two Yugoslavias and present Republic of Serbia. In these certain efforts besides ethnologists, ethnomusicologists, archaeologists, but also neuropsychiatrists have defined and more explicit placed the origin, meaning and function of “Rusali’s ritual” and trance as the main moment from the half of the 19th century. In order to solve this Gordian knot for the sake of ethnological science, people have approached this religious phenomenon having in mind various theoretical-methodological aspects: comparative, cultural-genetic to social-psychiatric, from archeo-comparative, psychoanalytic and ethnomusic to functionally-analytic. This was the result of publishing a number of scientific studies, works and articles not only in ethnographic bulletins, medical articles, yearbooks, but also bizarre articles of sensational nature in daily newspapers. The work deals with analysis of scientific publications issued after the Second World War, where 21 studies were analyzed. References were made according to emic and ethic concept, they were analyzed and systemized gradually, having in mind critical review of some interpretations of studies which had theoretical-methodological approach towards this problem.

Fenomenul de transă la românii timoceni văzut prin prisma cercetărilor în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial

Introducere

„Românii sunt un popor care duce o viață destul de dificilă, care ne pare precară, dar care este de fapt mult mai aproape de o viață adevărată, plină de secrete, farmec și exaltare. Prin o credință puternică, chiar dacă destul de primitivă, ei demonstrează că viața lor este una bine concepută și prin credința lor în viața de după moarte formează un întreg nedespărțit și organic“ (Kazimirović, 1940, p. 108).

Prin cercetările culturii tradiționale ale românilor din Serbia de răsărit și din Homolje, cercetătorii s-au întâlnit cu o credință extraordinară a acestei populații asupra personalităților trans-mistice, care în sistemul religiei lor populare joacă un rol de mediatori între membrii comunității satului și lumea sacră, lumea zânelor, ființelor divine și mitice precum și a sufletelor strămoșilor. Pentru opinia științifică și publică sârbă, fenomenul de transă și trezire din transă era un fenomen neobișnuit, spectaculos și greu de înțeles, pe care l-au întâmpinat pe teren, până în zilele noastre. Timp de mai bine de un secol durează încercările de a „aduce o soluție definitivă“ (Dragić, 1936, p. 201) și o explicație științifică a acestei chestiuni etnologice și nu numai.

Datorită faptului că Serbia de Răsărit este o zonă limitrofă, în care se întâlnesc două popoare, două limbi și două modele cultural-psihologice, modelul sârbesc și românesc, la cercetătorii sârbi, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a existat un interes deosebit pentru cultura tradițională a românilor, care era în acea vreme cea mai mare comunitate etnică non-sârbă. Mai precis, întâlnirile oficialităților sârbe și a oamenilor de știință cu populația românească și cultura lor tradițională a provocat adesea un șoc cultural, cu impact, atât în literatura științifică, cât și în instituțiile statale, la sfârșitul secolului al XIX-lea și în secol al XX-lea. O atenție deosebită a fost acordată fenomenului de transă cu predilecție extraordinară a populației asupra personalităților trans-mistice, un fenomen unic, atât pentru teritoriul Principatului, apoi a Regatului Serbiei, cât și pentru zona celor două foste Iugoslavii. La sfârșitul secolului al XIX-lea și pe tot parcursul secolului al XX-lea, datorită complexității sale, fenomenul menționat a fost subiectul interesului și cercetării nu numai a etnologilor, ci și a etnografilor, neuropsihiatrilor, arheologilor, lingviștilor etc. În ceea ce privește calificările și compatibilitatea cercetărilor, etnologul Bandić notează că descrierile au fost create în momente diferite de cele ale cercetărilor de diferite profiluri și diferite grade de educație (Bandić, 1978, p. 22).

Pentru rezolvarea unei probleme etnologice particulare în cadrul unei culturi

tradiționale, este necesară cunoașterea de către cercetători a culturii și limbajului prin care este exprimată esența ei. Marea problemă a cercetătorilor culturii tradiționale a românilor din estul Serbiei este lipsa cunoașterii graiului local cu care ei comunică, precum și cunoașterea insuficientă a culturii lor tradiționale. Din moment ce se adaugă o cercetare „externă” pe acest teren, care este întreprinsă ocazional de instituții științifice oficiale, atunci nu este surprinzător faptul că există o serie de ipoteze diferite, atitudini și concluzii pe care le putem considera adesea discutabile² și care au produs destul de frecvent prejudecăți și stereotipuri etnice despre români. Pentru a determina originea și semnificația acestui fenomen, pe lângă cunoașterea graiului local, este foarte importantă cunoașterea complexității fenomenului religios și mitico-magic al culturii tradiționale românești, în care femeile căzătoare ca persoane trans-mistice ocupă un loc semnificativ. Din aceste motive, majoritatea savanților și cercetătorilor fenomenului de transă au fost limitați exclusiv la zona centrală a Zvižd-ului, considerând satul Duboka (rom. Dâlboca) ca fiind epicentrul acestui fenomen, că, așa cum scrie Tihomir Djordjevic, care (...) l-au transferat într-o zonă mult mai largă (Djordjević, 1906, pp. 80-81), concentrându-și cercetările exclusiv asupra acestei zone. În etnologia sârbă s-a făcut greșeala de amplasare a acestui fenomen în contextul mai larg al practicii ritualice fiind stabilită denumirea de ”ritualul rusalcelor”, deși această sintagmă nu este atât de frecventă pe teren, ci atunci când o menționăm o vom încadra între ghilimele. Cu toate acestea, în ciuda dificultăților întâmpinate în cercetarea pe teren, datorită atractivității sale pentru observatori, acest fenomen a atras atenția cercetătorilor sârbi, rezultând publicarea unui număr mare de studii, lucrări și articole științifice în buletine etnografice, examinări medicale, anuare, dar și articole bizare cu caracter senzaționalist în presa zilnică. Din păcate, până în prezent nu a fost publicat niciun studiu care să furnizeze o analiză mai cuprinzătoare, precum este explicarea și definirea genezei acestui fenomen, deși unii cercetători au încercat cu articolele lor să contribuie la „o soluție definitivă a acestei chestiuni, care este interesantă nu numai pentru etnoigienă, ci și pentru etnopsihologie, precum și pentru istoria sufletului uman în general” (Dragić, 1936, p. 201). Trebuie subliniat că una dintre încercările mai serioase de a oferi științei etnologice sârbești o imagine mai cuprinzătoare a fenomenologiei de transă, bazată nu atât

² Este vorba despre ipotezele orgiei (v. Majzner, 1921, p. 257), despre caracterul orgie-erotic (v. Jakovljević, 1960, p. 12), analogia dintre „tarantism” și trasul femeilor căzătoare (v. Zečević, 1977, pp. 121-122) și (Eliade, 1980, p. 203), ca și concluzia lui Bandić, conform căreia ritualul a creat la începutul secolului al XIX-lea „necesitatea de a reglementa anumite norme ale comportamentului nevrotic” (v. Bandić, 1978, pp. 121-122). Una dintre explicațiile cele mai bizare ale transei la româncele din zona Zvižd, este aducerea sa în legătură cu efectul degenerativ al sifilisului ereditar (v. Dragić, 1936, p. 15). Datorită cunoașterii superficiale a practicii tradiționale religioase și sociale a românilor din estul Serbiei, un număr de medici care au fost implicați în cercetarea acestui fenomen, femeile căzătoare erau considerate persoane patologice bolnave, la care tranșa a fost cauzată de lues. Acestei liste de concluzii și ipoteze discutabile îi alăturăm și opinia neuropsihiatruului Dr. Subotić, care în studiul său a sugerat că la mijloc este o boală isterică cronică, caracteristică populației românești din această parte a Serbiei (v. Subotić, 1904, p. 751). O serie de studii, după cum putem observa, reflectă climatul din cercurile intelectuale ale Serbiei de-a lungul secolului al XX-lea, care au contribuit la apariția stereotipurilor etnice despre românii din estul Serbiei, care sunt evidente până în zilele noastre.

pe materialul empiric și cercetarea de pe teren, cât și pe analiza literaturii deja existente, este cartea *Transa rituală*, de autorul Dragoslav Antonijević. Merită menționată cartea *Rusale* de autorul Danijel Sinani, care în etnologia sârbă introduce o noutate în definirea acestei probleme etnologice. Totuși, considerăm că acest studiu nu a oferit o explicație adecvată și completă a acestui fenomen religios, lăsând și pe mai departe această chestiune deschisă și nerezolvată.

Lucrarea se ocupă de analiza publicațiilor științifice apărute după al Doilea Război Mondial, în care au fost analizate 21 de studii. Literatura structurată conform conceptului emic și etic a fost analizată și sistematizată în funcție de criteriul temporal, expusă din cele mai vechi surse din a doua jumătate a secolului al XX-lea până în prezent.

Fenomenul de transă la românii timoceni

După cel de-al Doilea Război Mondial, personalitățile trans-mistice și transa nu încetează să provoace interesul științei, ceea ce durează până în zilele noastre. Din acest motiv, în anii care au urmat, în publicațiile științifice, precum sunt *Glasnik etnografskog muzeja* (*Buletinul Muzeului Etnografic*), *Zbornik radova etnografskog instituta*, *Glasnik SAN*, *Etnološki pregled*, *Narodna zdravstvena kultura u SR Srbiji*, *Etnološki pregled* și *Arhiv za istoriju zdravstvene kulture*, au fost editate o serie de studii și lucrări pe această temă. Din păcate, originile și geneza acestui fenomen etnologic, cultural-istoric și religios rămân doar o problemă fără răspunsuri concrete până în zilele noastre. În perioada de după război, de subiectul respectiv s-au ocupat etnologii, dar și neuropsihiatrii și etnomuzicologii.

În revista științifică *Zbornik radova etnografskog instituta din 1950*, etnologul Persida Tomić publică un studiu intitulat „*Vâlvoase*“ și „*vâlvoși*“ *la băieții din Temnić și Belica*. Este vorba despre prima lucrare care atrage atenția asupra existenței fenomenului de transă și al dansurilor ritualice la populația rromilor românofoni din localitățile Suvaja, Mala Trešnjevica și Strižilovo³. Autoarea și-a bazat studiul pe cercetările sale de teren, asupra culturii tradiționale și asupra religiei populare a „țiganilor vlahi“, efectuate în perioada 1947-1949, cu intenția de a contribui, pe cât putea „la studiile asupra ‘rusalcelor’ din Duboka, dar și asupra călușarilor și ale altor procesiuni și acțiuni similare, în context mai larg“ (Tomić, 1950, p. 238).

³ Deși Belica și Temnić sunt unități regionale din Šumadija, situate la vest de Velika Morava, ca limită hidrografică occidentală a spațiului etnic și cultural românesc, studiul merită menționat, tocmai pentru că este vorba despre fenomenul de transă caracteristic pentru populația de băieși, care aparține aceluiași complex lingvistic și cultural ca și românii din estul Serbiei.

„Vâlvoasa“ joacă în transă.

Fotografie făcută de P. Tomić în 1949, satul Strižilovo.

Sursa: Tomić, p. 258, 1950.

După o scurtă descriere a „ritualului rusalcelor“ din Duboka, a călușarilor din Bulgaria și proceselor rituale ale rusaliiilor din Macedonia și Bulgaria, etnologul Tomić, la începutul lucrării, a făcut o scurtă retrospectivă istorică a originii populației rrome și a migrației lor în așezările menționate. În a treia secțiune a studiului său, a scris despre credințele legate de zâne care, așa cum observă ea însăși, au cea mai mare importanță în religia lor populară (idem, p. 241). Cu această ocazie, cercetătoarea definește funcția și semnificația „șoimănoaselor“ și a „vâlvoaselor“ pentru comunitatea locală a băieșilor. În această parte a studiului, autorul oferă o descriere detaliată a jocurilor rituale și a transei precum și a procesului de tratament al pacienților din partea „vâlvoaselor“, precum și semnificația „pomului zânelor“ (mai ales al stejarului, ulmului, părului, cornului și al „zapiscului“), pe care au fost agățate jertfele, unde au jucat vâlvoasele în stare de transă, sau unde s-a adunat întreaga comunitate locală pentru a îndeplini ritualurile sau pentru a sărbători „zilele mari“. În ultima parte a lucrării, etnologul Tomić notează că această practică ritualică nu este „în primul rând țigănească“, pentru că alți membri ai acestei populații nu o practică, fie că este vorba de românofoni, fie de alte grupuri de rromi.⁴ Este deosebit de important faptul, că în concluzie se observă că „o asemenea similitudine se referă, în primul rând, la originea comună, că țiganii valahi care trăiau timp îndelungat în apropiere de valahi/români, au primit elemente din ritualurile lor, îndeosebi legate de călușari și rusalce și apoi

⁴ În timpul cercetării de teren pe parcursul anilor 90, nu am aflat de existența personalităților trans - mistiche, adică femei care au fost predispuse să cadă în transă, în cadrul populației băieșilor din Žagubica, cel puțin nu în perioada recentă, după cel de-al Doilea Război Mondial.

au început să le practice la serbările lor despre vâlve, unde ritualurile și acțiunile românești originale au fost simplificate și adaptate percepțiilor și nevoilor țiganilor ...⁵(idem., p. 261). Două decenii și jumătate mai târziu, etnologul Zečević în jocul extatic a „vâlvoaselor”, a observat folosirea unor elemente de recuzită cum ar fi cuțitul, „brâul de zână”, formulele magice și ierburile lecuitoare asemeni elementelor șamanismului⁶ (Zečević, 1977, p. 41).

Un renumit arheolog sârb și profesor la Universitatea din Belgrad, Miloje Vasić, a fost primul care a început cercetările arheologice la situl arheologic din perioada neolitică din Vinča, după care a publicat studiul *Dionysos și folclorul nostru* în primii ani după cel de-al Doilea Război Mondial. După M. Majzner, profesorul Vasić leagă de misterele vechi ale lui Dionysus geneza și originea dansului „orgiastic” numit „crai” și a transei, încercând să tranșeze această problemă etnologică prin aplicarea unei analize comparative cultural-istorice a obiceiului menționat mai sus. El plasează ritualul „nesteneridelor” sau „anasteneridelor” și ritualul caracteristic pentru Duboka și satele înconjurătoare, în contextul

„Vâlvoasă” Katarina Anđelković în transă, încinsă cu „brâul de zână” după jocul ritual.

Fotografia făcută de P. Tomić în 1949, satul Strižilo.

Sursa: Tomić, 1950, p. 258

⁵ Analizând studiul, s-a constatat o mare coincidență între credințele și practica rituală a românilor și băieșilor din Homolje și a romilor mai sus menționați din Belica și Temnić, în primul rând în ceea ce privește convingerile religioase, utilizarea „apei neîncepute” și „a semnului” pentru prorocire.

⁶ Ca argumente privind existența unei practici șamanice în Serbia, Zečević prezintă două cazuri din acest studiu etnologic. Un alt exemplu este Persa de la Suvaja, care timp de 9 zile și 9 nopți, la ordinul zânelor a jucat neîntrerupt. Un alt exemplu este cel al unei fete care la nunta fratelui ei, fără niciun motiv, a început să joace „jocul vâlvilor”, mergând la „pomul zânelor” și înapoi (ibidem). Mai sus menționată este femeia Persa, în 1914, în stare de transă, care „jucând cu un cuțit, s-a lovit în pânțele ei atât de tare încât aproape a murit. Despre dânsa se spunea că era adevărata „vâlva”, astfel încât aceasta putea, în timp ce se afla în transă „să o frigă și să nu simtă nimic” (idem., p. 259).

vechiului cult al lui Dionysius, considerând ambele practici ritualice „aproape identice“. În acest sens, autorul se bazează pe studiul lui H. Jeanmair în descrierea ritualului „nestenerida“ din zona Costi. În lucrarea sa, a efectuat o împărțire analitică a ritualului, începând de la adunarea localnicilor și formarea procesului, până la „muzica asurzitoare“, „hora înfuriată“, transa și trezirea ritualică, bazându-se pe afirmațiile lui M. Milićević, B. Petrovic și A. Cermanović. Drept rămășițele cultului lui Dionysius în „ritualul rusaliilor“, el menționează muzica și jocul „prin care începe căderea în extaz și transă“ (Vasić, 1953, p. 150). De asemenea, folosirea oglinzilor, purtate de protagoniștii ritualului din Duboka, pentru Vasić nu este „o jucărie lipsită de sens sau o decorare arbitrară a participanților“, ci este adusă drept „pomană“, ca marcă incontestabilă a cultului morților, „dovadă și marcă a apartenenței cultului lui Dionysus“. Descriind jocul ritualic al bahenților, autorul acestui studiu exhaustiv enumeră exclamațiile ritualice „iou, iou“, care au dat „tact acestei parade destul de monotone și au agitat stările emoționale, precedând apariția transei“⁷ (idem., p. 143). Vasić a observat semnificația și rolul femeilor drept protagoniști principali, atât în bahanaliile antice (dionysiile), cât și în „ritualul rusalcelor“ din Duboka și împrejurimi, precum și semnificația inocenței fetelor în ritualul căzătoarelor.

Conform arheologului Vasić „Asia Mică este adesea privită drept vatră a extazului

Craiu jucând lângă femeie în transă.

Sursa: Vasić, 1953, p. 164

⁷ Vasić observă că în momente extatice, în timpul paradelor de nuntă și de jucat în horă în satele din Serbia, precum și pe țărmurile mediteraneene, se aud exclamațiile „mediteraneene și grecești“ „iou, iou“, pe care Euripid le înregistrează în tragedia lui Bacchia pentru menade în oreibasia (ibidem). În timpul cercetărilor de teren din Homolje, exclamarea „iu, iu!“ a fost înregistrată nu numai în timpul spectacolului energetic al jocurilor la ”veseļiii prân sacē”, ci și la intrarea în transă a femeilor căzătoare, precum și în pronunțarea incantării rugăciunii ”la luna cînăra”, (...) până în ”luna cînăra” următoare, cei din casă să aibă sănătate bună și „bañi cât au pāaru’ pe cap”.

religios“, de unde a fost transmis cultul semi-helen al lui Sabazios, cultul Marii Mame și a lui Koribani în Grecia (idem, p. 153), de unde au putut ajunge „aproape sigur“ în Serbia de răsărit. (idem, p. 134). Potrivit acestui arheolog sârb, cultura ionică pe care o găsim în Vinča, în valea Mureșului și în Tordoș, este un factor important în rezolvarea problemei originii și transferului cultului lui Dionysius în Europa. Analiza acestui studiu arată încărcarea textului cu mitologie, accentul nejustificat asupra caracterului orgiac al „ritualului rusalcelor“ și accentul pus pe legătura dintre acest ritual și cultul lui Dionysus, care în mare măsură amintește de studiul lui Majzner.

În același an, lucrarea intitulată *Material etnografic din Pek și Zvižd* a fost publicată în *Zbornik etnografskog muzeja* din Belgrad 1901-1951, de către S. Vujadinović. Lucrarea în primul rând se referă la protagoniștii jocului ritual „crai”, însă fenomenul de transă este menționat și în cazul femeilor din această regiune. Din acest motiv, vom face câteva observații privind acest fapt. La fel, ca în majoritatea operelor anterioare, autorul oferă o descriere a jocului ritualic al „crailor“ și „trezirea rituală“ a femeilor căzătoare. De o importanță deosebită este afirmația autorului că numai „Vlahinje“ cad în transă și că acest fenomen se găsește într-o zonă mult mai largă, în hotarul satului Duboka, Neresnica și Voluja. Anume, a fost înregistrată o întregă listă de sate românești din județele Zvižd și Ram, în care e înregistrată caderea în transă.

Una dintre operele rare, al căror autor nu aparține etnologiei sârbe și care a tratat dansul ritualic și transa, ca temă centrală și formă specifică de comportament religios la românii din Serbia de Răsărit, este considerată lucrarea medicului german G. A. Küppers intitulată *Rosalienfest und Trancetänze in Duboka. Pfingstbräuche im Ostserbische Bergland*. După caracter, lucrarea este ilustrativo-descriptivă, iar pentru etnologie, în primul rând, are o semnificație factologică. Lucrarea se bazează pe cercetări de teren, realizate de acest om de știință între anii 1938/39, însoțit de prietenul său, academicianul R. Kazimirović, care, după cum am scris mai sus, a fost fascinat de acest fenomen unic în spațiul Regatului Iugoslaviei. După cum observă Eliade, G. A. Küppers a fost „uimit de regăsirea exactă a aceluiași ansamblu ritualic pe care-l descrisese Riznić cu o jumătate de secol înainte” (Eliade, 1980, p. 200). Anume, așa cum am menționat deja, dascălul Riznić în 1885 a dat o descriere a „ritualului rusalcelor“ în revista lui Fr. Krauss *Am Urquell*, care l-a încurajat pe G. A. Küppers să vină la fața locului încercând să contribuie la rezolvarea acestei probleme. Din păcate, această lucrare nu a oferit nicio analiză, nicio noutate în reflecția sa asupra acestui fenomen religios, care ar contribui la rezolvarea sensului genezei acestui fenomen. Pe lângă observarea rolului excepțional al femeilor în întreținerea și isprăvirea ritualului, precum și a funcției sale agrar-sacrificiale, cea mai mare valoare a acestei lucrări o are documentația ilustrativă bogată, adică „fotografiile sugestive“, după cum menționează și Eliade în opera sa (idem, p. 203).

Neuropsihiatrul Vladimir Jakovljević, ca și cei doi predecesori și colegi ai săi, neuropsihiatrii Dr. Subotić și Dr. Dragić, în timpul cercetărilor lor pe teren au efectuat o analiză complexă medicală (neuropsihiatrică) și etnologică a ritualului și a transei, această problemă fiind accesată printr-o mai mare implicare teoretică și științifică. Lucrarea

autorului menționat mai sus, sub titlul *Forme de supraviețuire a ritualului arhaic orgiastic al rusalcelor - rusalcele căzătoare din Homolje*, a fost publicată în jurnalul științific *Etnološki pregled*. Studiul și materialul empiric se bazează pe declarații și descrieri etnografice ale ritualurilor și pe date din alte studii, precum și pe experiența bazată pe cercetarea de teren (observarea ritualului, interviul cu femeile căzătoare și cu locuitorii din Neresnica), așa cum cercetătorul scrie, dar și pe experiența sa din munca psihanalitică cu pacienții nevrotici din regiunea Zvižd, în principal bazându-se pe psihanaliza lui Freud.

În primul rând a fost efectuată o analiză a elementelor ritualului și, pe baza muncii de teren în anii 1960, s-a ajuns la concluzia că ritualul a fost schimbat și redus cantitativ și calitativ. „Craiul“, în mare parte nu a fost jucat des ci doar „simbolic, în cazuri excepționale“ (Jakovljević, 1960, p. 10). Această reducere a ritualului în Duboka și în celelalte așezări a fost cauzată de dezvoltarea economică și socio-culturală a acestei regiuni, datorită dezvoltării mineritului, care a influențat în continuare suprapunerea profesională și culturală a populației, schimbările în conștiința familială și umană (idem, pp. 10-11). Analizând psihodinamica ritualului, elementele psiho-neurotice ale transei, precum și fundalul socio-material al protagoniștilor, cercetătorul consideră că acesta este un tip de transă orgiastico-erotică. În opinia sa, starea transei isterice este produsul revitalizării dorințelor erotice suprimate. Cercetătorul consideră că femeile căzătoare dețin două tipuri de reacții isterice în decursul transei: transă cauzată de „privarea sexuală“ și transă cauzată de „nerezolvarea dorințelor oedipale“ (idem, p. 13). Conform analizei comparative istorico-culturale a originii și genezei complexului ritual, Jakovljević consideră că ritualul și fenomenul transei sunt rămășițele ritualurilor și a culturii orgiastico arhaice, create prin „condensarea orgiilor dionisiace tractice și a festivităților rusalcelor de origine slavă“. Apariția unui ritual de cult este legată de nevoile umane, astfel încât, conform acestui cercetător, nașterea unui ritual de cult orgiastic este legată de formele economiei agrare și zootehnice și a structurii patriarhale a societății (idem, p. 22). Din păcate, chiar și în acest studiu nejustificat este pus accentul asupra prezenței elementelor orgiastice în transa și „ritualul trezirii“. Etnologul Sinani observă, în mod corect, că afirmația autorului cu privire la experiența orgasmică a căzătoarelor este total neîntemeiată „pentru că ar trebui avut în vedere că nicăieri în materialul etnografic nu găsim într-o declarație atât de explicită experiențele orgasmice ale căzătoarelor, și că exemplul lui Jakovljević este, în acest sens - unic. Cu atât mai mult, întregul grup de oameni care se adună în jurul căzătoarelor, în acest fel, este redus la o societate voyeuristică obișnuită“ (Sinani, 2009, p. 168). Având în vedere că Jakovljević, așa cum declară el singur, nu a reușit să realizeze observații psihanalitice asupra femeilor căzătoare, nu ne miră faptul că există declarații neîntemeiate și arbitrare despre acest fenomen.

Prima și singura lucrare care se ocupă exclusiv de sistematizarea tuturor studiilor și lucrărilor științifice care au fost scrise până atunci despre „rusalce“ sau „căzătoare“ este lucrarea lui Vidosava Nikolić-Stojančević - „*Rusalcele*“ sau „*căzătoarele*“, ca subiect de studiu științific, publicat în ziarul *Razvitak* în anul 1967. Este vorba despre o lucrare în care accentul se pune pe sistematizarea cronologică și pe revizuirea critică, aproape toate

lucrările și studiile începând de la mențiunile lui Vuk Karadžić despre „crăițe“ în Dicționarul din 1852, până la studiul doctorului german G. A. Küppers, publicat un secol mai târziu. Daniel Sinani numește acest material, singura lucrare transparentă, fără nicio „pretenție de a oferi o nouă interpretare sau abordare a fenomenului ritualului rusalcelor“ (idem, p. 117).

La începutul studiului, a realizat o scurtă prezentare a analizei filologico-comparativă a lui Fr. Miklošič și a lui P. Šafarik, prezentând opiniile autorilor menționați cu privire la etimologia numelui de sărbători, a ființelor mitologice și a grupurilor ritualice. Autorul menționează pe scurt lucrările lui P. Popović, D. Ilić, D. Gligorić, M. Đ. Milićević. Ca o primă analiză complexă, științifică, medicală (neuropsihiatrică) și etnologică, autorul citează lucrarea lui V. Subotić. Următorul studiu unde este dedicat un spațiu mai larg acestei teme, este analiza comparativă a lui M. Majzner, prezentând în acest loc ipoteza sa despre originea și geneza ritualului din satul Duboka. După o scurtă prezentare a lucrării *Rusalia* de Ljubica S. Janković, B. Nikolic-Stojančević menționează o serie de articole în ziarele publicate înainte de cel de-al Doilea Război Mondial în cotidianul *Politika*. Din studiile publicate în perioada postbelică, autorul acordă o atenție deosebită muncii și atitudinilor arheologului M. Vasić în studiul său *Dionysos și folclorul nostru* și un studiu al medicului german G. A. Küppers, cu o scurtă prezentare și o revizuire critică a acestuia.

Pe lângă literatura de specialitate menționată mai sus, care se ocupă de transă ca moment central al „ritualului rusalcelor“, este de asemenea necesar să se prezinte studiul etnologului sârb Slobodan Zečević, în care este prezentată analiza mai multor elemente referitoare la rusalii, ființe mitice care reprezintă agenții cauzali ai transei. În timpul analizei, au fost luate în considerare următoarele elemente: numele, timpul de raportare al rusaliilor, funcția, aspectul și caracterul, mijloacele de protecție și metodele de apărare și ceremoniile dedicate rusaliilor. În studiul intitulat *Rusalii și sântoaderi în credința folclorică în nord-estul Serbiei*, autorul s-a folosit de analiză, comparație și sinteză a literaturii care se referă în primul rând la caracteristicile și credințele legate de aceste ființe mitice în toate grupurile slavice și de materiale etnologice colectate în timpul cercetării de teren în trei municipalități din estul Serbiei, locuite de populația românească. Concluzionăm că scopul acestei lucrări a fost, în primul rând, de a determina originea, dar și de a defini mai clar figura, caracterul și funcția rusaliilor, precum și originea slavă a acestora. În acest scop Zečević a folosit analiza comparativă. În partea introductivă a lucrării, etnologul respinge explicit teoria lui Miklošič, că denumirea și obiceiul „rusalie“ își au originile în stratul cultural antic roman, proclamând ipoteza menționată anterior ca o concepție greșită „care se desfășoară în știință până în ziua de azi“ (Zečević, 1974, p. 110). Numele derivă din cuvântul vechi slav ic „ruslo“, care înseamnă curgerea râului, deoarece rusalcele locuiesc în râuri, lacuri și iazuri sau din cuvântul „rus“ în sensul roșcat, deoarece se crede că aceste ființe mitice au păr roșu (idem, p. 115). În ceea ce privește momentul raportării rusaliilor, analizând materialele comparative se referă la ipoteza slavistul și folcloristul rus A. Afanasiev, că această sărbătoare la slavi a fost sărbătoare de primăvară, în același timp, sărbătoarea morților și sărbătoarea fertilității. Conform credințelor slavilor, aceste ființe mitice feminine au fost create prin moartea violentă, din cauza înecării fetelor, a femeilor, astfel încât mitologia

slavă nu le clasifică în zâne, așa cum este cazul la români. Când e vorba de tabu-uri și metode de apărare, autorul face o analogie asupra interzicerii scăldatului, dormitului sub copac, interzicerea vizionării rusaliilor în joc și ca apotropon comun la popoarele slave la ruși, bulgari precum și la români, amintește de pelin. Deosebit de interesantă este „o analogie homoleană a jocurilor Sf. Vitus din Flandra pe desenul lui Brueghel“, astfel, conform autorului, transa nu este specifică doar ținutului Homolje (idem, p. 122).

Câțiva ani după studiul referitor la ființele mitologice al „rusaliilor“ și „sântoaderilor“, etnologul Zečević în revista *Etnološki pregled*, a publicat o lucrare sub forma unei declarații intitulată *Câteva exemple de practică șamaniană în Serbia de Răsărit*. Lucrarea a scris-o pe baza exemplelor și concluziilor „celor care au lucrat la studiul șamanismului ca un fenomen“ (Zečević, 1977, p. 37). Cu această ocazie, el a identificat, conform opiniei sale, doar câteva fragmente din practica șamanistică, folosind o analiză comparativă a fenomenelor și credințelor românilor și sârbilor din estul Serbiei, dar și a băieșilor. Ca elemente ale practicii șamanice, el citează, pentru etnologia sârbă, un fenomen spectaculos și inexplicabil, fenomenul de transă a femeilor căzătoare, apoi credința în puterile „zmeilor” la sârbii din regiunea Timoc, alegerea unei viitoare vrăjitoare din rândul persoanelor mistice care cunosc „limba secretă” a descântecelor și formulelor magice ale populației române și sârbe precum și jocul extatic al „vâlvoaselor” la băieșii din Temnić și Belica. Pentru noi, este foarte interesantă descrierea transei în așezarea Alun din zona Ključ, care seamănă complet cu scena profeției a profetei Pitie în templul lui Apollo din Delphi⁸. Zečević a observat o serie de elemente de șamanism în contactul cu forțele supranaturale în stare de transă, apoi în dansul din fața peșterii, precum și în visele sau viziunile cauzate de către ființele menționate despre alegerea lor pentru personalitatea trans-mistică. Cu toate acestea, ființele mitice care „vorbeau” prin femeile care au căzut în transă, conform ipotezelor acestui etnolog, erau „rusalcele” slavone, astfel încât, la fel precum sunt și părerile filologului Šafarik, există aici și o componentă slavonă. Jocul extatic solo a „vâlvoaselor” de la Temnić și Belica, precum și folosirea unui cuțit și a unui „brâu al vâlvilor” la rromii românofoni, Zečević de asemenea le consideră elemente de șamanism. Drept exemplu de practică șamanistică, par a fi femeile căzătoare din satul Mihajlovac, care, fără impulsuri extatice și folosirea narcoticelor, au putut intra adesea în stare de transă, fiind mediatore între sufletele morților și rudele lor (v. Zečević, p. 41). Acest exemplu de practici ale transei și ale medierii, a fost frecvent întâlnit în întreaga regiune a Serbiei de Est și Homolje, nu doar în satul Duboka, așa cum a considerat partea mare de cercetători.

Ocupându-se de cercetările fenomenelor religioase, în primul rând cu religia populară a slavilor de sud, etnologul Dušan Bandić a publicat în revista *Etnološki pregled* un studiu intitulat *Componenta șamanică a ritualului Rusaliilor*. Folosind analiza formală,

⁸ Anume, în localitatea Alun, între Brza Palanka și Miroč, există o peșteră prin care trece un râu subteran care emană vapori. Locuitorii așezării Urovica și Aluna la sărbătoarea Rusaliilor au mers în peșteră. După jocul în horă „la un moment dat una sau mai multe femei vin într-o stare de conștiență specifică, intră în peșteră, șezând pe trepid și încep să respire energic vaporii din râul subteran” (ibid, p. 38). Acest lucru le-a dus la o stare de conștiență modificată, astfel încât în acel moment ele au profetit, vorbind într-un limbaj incomprehensibil. Lumea a ascultat cu atenție fiecare cuvânt vorbit, crezând că zânele vorbeau prin ele.

funcțională și genetică, etnologul menționat a ajuns la câteva concluzii în care, în opinia sa, transa și componenta sa ritualică la românii din satul Duboka și zona înconjurătoare este o „varianta locală a practicii șamaniste“ (Bandić, 1978, p. 33). Etnologul a observat o serie de analogii între „transa ritualică“ și extazul șamanic. Prima dintr-o serie de analogii este contactul cu supranaturalul, lumea de dincolo, provocând o stare de conștiință modificată atât în primul cât și în celălalt caz. Omul devine șaman prin „alegerea“ puterilor superioare, după o experiență supranaturală (extaz, vis, viziune), în timpul căreia este informat că din acel moment în spirit primește aliați și asistenți, după care dobândește puteri supranaturale pentru vindecarea magică și profeție. El concluzionează că transa la femeile căzătoare are același înțeles ca și experiența extatică inițială a șamanului. Este vorba despre un ritual specific de inițiere, adică trecerea de la vechiul la noul statut social – „rolul vrăjitoarei în cadrul comunității sale sociale“ (idem, p. 26). Conform lui Bandić, inițierea femeii rusalce este prezentată în încheierea unui fel de alianță ritualică cu morții, prin care „căzătoarele“ prin sufletele morților cu care vin în contact dobândesc ajutoare, asemănătoare cu spiritele asistente ale șamanului (Bandić, *passim.*, pp. 26-28). O altă analogie, autorul lucrării vede și în „hora orgiacă“, un moment dramatic, deoarece în conformitate cu R. Caillois, sesiunea șamanică se desfășoară „în conformitate cu elementele bine stabilite ale liturghiei“ (R. Caillois, 1965, p. 126). Ca justificată el expune ipoteza despre „ritualul rusalcelor“ ca „formă locală de șamanism“, care a luat naștere la populația românească „probabil, chiar în Duboka, în prima jumătate a secolului al XIX-lea“. Lucrarea prezintă bazele sociale și religioase ale formării „ritualului rusalcelor“, ca parte a unui sistem religios mai larg. Mai exact, autorul aici vede transa ca o formă specifică de comportament religios, bazată pe tendința de a stabili relații cu sufletele decedaților și a strămoșilor. Pe de altă parte, el vede transa ritualică drept un „răspuns cultural“ cu privire la nevoia unei comunități locale pentru „reglementarea anumitor forme de comportament nevrotic [...] prin promovarea persoanelor nevrotice într-un nou statut „șamanic“, creând un fel de canal social acceptat pentru formele de comportament social inacceptabile“ (idem, pp. 30- 34).

Spre deosebire de Zečević și Bandić, care văd elemente de practică șamanică în transa femeilor căzătoare din zona Zvijzd și „trezirea lor ritualică“, Eliade neagă complet caracterul șamanic al acestui fenomen. În studiul său *De la Zalmoxis la Gînghis-Han*, în al patrulea capitol intitulat „Șamanismul la români“, el a dedicat câteva pagini căderii „rusaliilor“. Lucrarea a bazat-o pe activitatea doctorului german G.G. Küppers și pe studiul de călătorie *Printre românii noștri* de Tihomir Đorđević, din cauza incapacității de observare și investigare personală a acestui fenomen la românii din Serbia de răsărit. Conform atitudinii acestui cercetător de renume mondial, aici sunt absente toate elementele constitutive ale șamanismului. În acest caz, nu există nicio vocație, inițiere, ucenicie, costumul ritual, spirite auxiliare, facultatea de a provoca transă după voință și de a o stăpâni, vindecare prin tehnici specifice, funcția de psihopomp etc.. Eliade, această stare de conștiință modificată a femeilor căzătoare o numește „somnambulism“ și o consideră ca o experiență para-extatică condiționată liturgic și cultural. După părerea sa, transa la aceste femei „amintește mai de grabă de fenomenul de „tarantism“... așa că și într-un caz și în

celălalt este vorba de o criză provizorie de conștiință pregătită de un context mitico-religios tradițional și despărțită cu ajutorul unei catartici coreo-muzicale“ (Eliade, 1980, pp. 203- 204).

În încercările cercetătorilor sârbi de a explica științific fenomenul de transă, conform opiniei noastre, una dintre cele mai instructive lucrări referitoare la problemele menționate este lucrarea *Rusaliile-problema etnomuzicologică și medicală*, de autoarea Andrijana Gojković. Este vorba despre un studiu pregătit pentru cel de-al treilea simpozion al Asociației Internaționale de Muzică și Medicină ținut la Lübenscheid în 1986 în Republica Federală Germania de atunci, în timp ce în Serbia a fost publicată lucrarea, în revista *Arhiva pentru istoria culturii sănătății din Serbia*. Autoarea se ocupă de analiza fenomenului de transă la românii din Serbia de Est din punct de vedere etnomuzicologic și medical. În favoarea teoriei lui Neher asupra efectului neurofiziologic al muzicii asupra unei persoane aflate în transă, ea scrie că „reacțiile rusalcelor la sunete de ‘carăbi’ sau viori sunt de așa natură încât, de îndată ce sunt auzite, „rusalcele” devin mai deranjate. Tresăririle sunt în tactul muzicii, cu mișcări ritmice ale mâinilor și picioarelor. Ritmul (..) corespunde ritmului muzicii ...“ (Gojković, 1986, p. 32). Spre deosebire de cercetătorii anteriori care susțin că muzica acționează asupra apariției transei, Gojković observă în mod corect că în acest caz, muzica are un caracter terapeutic și este un mijloc de a ieși din transă și de „vindecare, adică de trecere la funcția ritualico-curativă“ (idem, p. 43). Pe lângă analiza elementelor muzicale, coregrafice și lingvistice ale „ritualului rusalcelor“, lucrarea subliniază funcția terapeutică a plantelor cu miros și aromă puternică, precum și proprietățile vindecătoare ale mierii în procesul de trezire a femeilor din transă. În opinia noastră, această lucrare pare instructivă prin declarațiile care corectează oarecum concluziile eronate ale cercetărilor anterioare, atunci când este vorba de calitățile și caracterul de transă, trezire ritualică, precum și de geneza acesteia. Gojković observă că transa și trezirea ritualică nu au un caracter orgiac „cel puțin nu în această formă pe care au avut-o în ultima vreme“ (idem, p. 37). Acest fapt este susținut de o comparație cu festivitățile în cinstea lui Kibela și Dionysus, care se disting prin „orgii, hărțuire, beție ... pline de devoțiune, lascivități, aroganță, însoțite de instrumente muzicale tipice zgomotoase, cum ar fi tobele...“. Autorul lucrării observă în mod adecvat că, în ceremoniile antichității, „coribantele, menadele, satirii și alții cad cu ajutorul muzicii în jocuri furioase, desfrânate și în aceeași stare ies din această muzică“, ceea ce în cazul transului femeilor căzătoare nu există. Ea vede pe bună dreptate analogia nejustificată dintre tarantism și „ritualul rusalcelor“ la românii din această regiune (...). (v. Zečević, 1974, pp. 121-122) și M. Eliade (v. Eliade, 1980, p. 203).

Starea de transă a femeilor căzătoare este, conform cercetătoarei Andrijana Gojković, un extaz religios, produs de sugestie și autosugestie. Având în vedere că transa este însoțită de „pomană“, autorul consideră că „acest rit este un fel de stabilire a contactului, comunicării și intrării în legătură directă cu morții“, respingând ideea lui Jakovljević că ritualul are un caracter orgiaco-erotic (v. Jakovljević, 1960, p. 12) și ipoteza lui Majzner precum că în acest caz a fost o rămășiță a festivităților de efectuare a orgiilor în timpului Tracian-Frigin (v. Majzner, 1921, p. 257). Gojković a făcut o paralelă a ritualului cultului

morților cu sărbătorile romanice Larentalie sau Compitalie, adică ritualurile Lemuriei sau Lemuraliei, care au avut loc în Roma antică în prima jumătate a lunii mai „pentru a amplifica spiritele morților“. În sprijinul acestei ipoteze, ea amintește obiceiul de vizită la mormintele decedatului și obiceiul „pomenii” în zonele rurale, locuite de populația românească. În această lucrare, ipoteza lui AntoniĆ este la fel considerată neîntemeiată, și în acest caz este vorba de o sărbătoare a copacului lunii mai, preluată din vechile religii agrare (v. AntoniĆ, 1981), și părerea lui Bandić că ritualul datează de la începutul secolului al XIX-lea și că a apărut ca „o necesitate de a reglementa anumite norme ale comportamentului neurotic“ (v. Bandić, 1978, pp. 33-34). Trebuie remarcat faptul că autoarea lucrării a menționat că acest fenomen include într-adevăr o zonă mult mai extinsă decât valea mijlocie a râului Pek, afirmând că asemenea forme de transă pot fi găsite și în zonele de nord-vest ale Bulgariei și în sud-vestul României. Prin această declarație, Gojković a clasificat zonele menționate, împreună cu zonele din estului Serbiei, într-o zonă culturală unică, iar acest fenomen religios l-a numit un „fenomen balcanic“ (Gojković, p. 45).

În revista *Maksistiĉka misao*, profesorul Branko Ćupurdija a publicat în 1984 un articol intitulat *Studiu antropologic al ritualului - Abordarea ritualului Rusalcelor*. Chiar la începutul studiului, Ćupurdija oferă o scurtă trecere în revistă a lucrărilor publicate anterior despre transa colectivă și despre trezirea ritualică a căzătoarelor din Duboka, fenomen pe care l-a privit prin prisma religiei populare sârbe și a societății și culturii patriarhale sârbe. În revizuirea transei ritualice, el a aplicat analiza formală și psihanaliza, pe care autorul o consideră „complementară metodei marxiste de abstractizare și concretizare analitică“ (Ćupurdija, 1984, 81). Deși analiza formală, ca o abordare metodologică, nu este suficientă pentru determinarea bazei religioase a „ritualului rusalcelor“, autorul o folosește pentru a primi răspuns la întrebare, concentrându-se pe patru elemente: „Primul (I) este examinarea provenienței geografice și socio-economice a participanților la ritual; al doilea (II) este examinarea înfățișării participanților la ritual; al treilea element (III) este examinarea bazei religioase a „ritualului rusalcelor“; și al patrulea (IV) este considerarea relației reale și/ sau relației imaginare a „rusalcelor“ cu oamenii și ființele supranaturale, sau exprimarea relației: a) relația „rusalcelor“ cu ființele supranaturale, b) relația altor oameni (femei) cu „rusalcele“; relația dintre cele două crăițe“ (idem, p. 83). Analizând primul element, autorul își exprimă opinia că principalii actori ai „ritualului rusalcelor“ sunt femeile, adică persoanele care au o poziție subordonată în societatea patriarhală tradițională. Cu această ocazie, el și „imperativul că „crăițele“ din varianta ritualului din Duboka trebuie să fie neapărat fetele care încă nu și-au început viața sexuală“, îl vede precum un indicator că mediul social selecționează aceste persoane din categoria persoanelor cu o poziție subordonată în comunitatea locală, deși ele în religia populară și practica ritualică au funcție și semnificație cu totul diferită. Analizând cel de-al doilea element, Ćupurdija crede că participanții ritualului au „o înfățișare de luptători“ datorită folosirii iataganului și al cuțitului, excluzând din acest grup personalitățile centrale ale ritualului, pe femeile căzătoare. În continuare, Ćupurdija vede relația ambivalentă a

„rusalcelor“ cu ființele supranaturale: relație subordonată și agresivă. Această supunere a căzătoarelor se vede în manifestările lor: ele „plâng, sunt palide, tremură ...“, în timp ce atitudinea agresivă față de puterile superioare o vede în trezirea ritualică care are pentru autor un caracter exorcist (v. Ćupurdija, 1984, 84). În ceea ce privește relația altor femei față de transă și față de femei ca persoane transmistiche, autorul notează în mod corect că acestea sunt clasate bine pe scară socială în cadrul comunității locale și că sunt „dorite și apreciate, acele femei care pot face acest lucru“. Pentru a promova speculațiile despre atitudinea simultană subordonată și intolerantă a protagoniștilor ritualului față de tatăl său, el se referă la atitudinea filosofului și sociologului german Teodor Adorno⁹, care este în principiu controversată, potrivit căreia „relația cu autoritățile sociale și religioase reflectă atitudinea față de tată“. Continuând cu o analiză formală, autorul lucrării presupune că transa la căzătoare reprezintă așa-numitul defect structurat social¹⁰, citând pe Erih From. Anume, el crede că în ritual și în transă, pot fi observate procesele caracteristice de creare a unui super-ego și că în ele să poate întrezări presiunea autorității tatălui asupra participanților la ritual. Ćupurdija a observat în transa șamanilor și a femeilor căzătoare introducerea autorității tatălui în personalitatea căzătoarelor, adică aici este înțeleasă autoritatea tatălui drept cauză a stării mai amortite a „rusalcelor“ (v. Ćupurdija, op.cit., pp. 89-90).

Cartea *Transa ritualică* a autorului Dragoslav Antonijević este la sârbi primul studiu mai larg despre transă și componenta ei ritualică precum un fenomen balcanic. Această lucrare științifică este o mărturie că, și în pragul secolului XXI, transa ca stare de conștiință modificată, încă mai impresionează și nu lasă cercetătorii acestui fenomen indiferenți mai ales că se găsesc în țara în care transa face parte din practica religioasă și socială tradițională.

Studiul conține patru capitole în care autorul analizează modelele structurale ale ritualurilor, manifestările și simbolurile acestora în context cultural, istoric și etnic ale părții estice a Balcanilor. În primul capitol a fost realizată o sinteză teoretică a transei ritualice, în care au fost prelucrate dimensiunile etnologice, teologice, psihanalitice și sociologice ale acestui fenomen. Muzica, jocul și actoria sunt tratate aici drept componente ritualice ale transei. Întrucât există o confuzie terminologică între termenii „transă“ și „extază“, autorul a făcut o distincție clară între ele. În celelalte trei capitole a fost făcută o analiză și

⁹ Ćupurdija, B., op.cit., P. 86, *apud*, Adorno, T., *Personalitatea Autoritară*, New York, 1950.

¹⁰ În încercarea de a încorpora conceptul de psihanalist german From în contextul analizei sale, Ćupurdija prezintă conceptul lui savant menționat: „În opinia sa, spontaneitatea și libertatea reprezintă scopuri obiective pe care fiecare om trebuie să le atingă. Dacă o persoană nu își realizează spontaneitatea și expresia reală a propriului „ego“, ea are un defect grav. Dacă majoritatea membrilor unei societăți nu ating acest scop, atunci este un defect structurat social „(Ćupurdija, B., op. cit., pp. 86, *appud*, From, E., *Zdravo društvo*, Beograd, 1980, p. 42). Suntem pe deplin de acord cu afirmația profesorului Sinani că în cadrul subsistemului social al românilor din Duboka nu există condiții pentru a forma un defect structurat social. Pentru a crea un defect (în cazul nostru trans ca manifestare a lui), conform lui From, este necesar ca majoritatea membrilor comunității să se simtă „nerealizați“. Aici avem un caz contrar, doar un procent mai mic, și cel al populației feminine, intră într-un schimb de conștiință (v. Sinani, 2009, pp. 202-203).

o sublimare a fenomenului de transă în practica ritualică a anastenariilor (Grecia), a „rusalcelor“ (Serbia) și a călușarilor (România). Cel de-al treilea capitol, intitulat *Rusalja*, reprezintă un studiu destul de cuprinzător al fenomenului de transă și a componentei sale ritualice la „rusalcele“ din Duboka. Autorul din acest capitol sintetizează cunoștințele din toate articolele publicate în reviste științifice și experiența sa personală din timpul cercetării pe teren în anii 1952 și 1960¹¹, prin care nu oferă nicio noutate în explicarea fenomenului de transă. El pe de o parte, găsește paralele între rusaliile mitologice ale „vlahilor“, ale „dzunelor“ aromânești și ale „ielelor“ românești, iar pe de cealaltă parte determină polisemicitatea noțiunii în sine. Studiul oferă o analiză detaliată a „ritualului rusalcelor“ și a componentei sale ritualice (jocul și muzica) în varianta Duboceană, atunci și transa și medierea, fiind funcții de bază ale acestui fenomen. S-a afirmat, în mod corect, că satul considerat comunitate socială și religioasă, exprimă un respect special pentru femeile selectate de „puterile superioare“ pentru a fi mediatori între membrii comunității satelor și lumea sacră, lumea vâlvelor, a ființelor divine și mitice și a sufletelor rudelor și strămoșilor decedați. Funcția cea mai importantă a lor este de mediatori, adică transmițători ai mesajelor și a informațiilor rudelor și strămoșilor decedați spre membrii comunității rurale și viceversa. La sfârșitul studiului, autorul se ocupă de problema genezei și originii acestui fenomen. În această încercare de a determina originea și rădăcinile culturale și istorice, a fost făcută sinteza tuturor concluziilor anterioare, arătând că acest fenomen este parte din „universul comun și general (...) al vechiului patrimoniu cultural balcanic și antic“ (Antonijević, 1990, p. 183). Deși la un moment dat citând pe Majzner și Vasić, el susține opiniile cu privire la legătura și influența cultului Dionysius și „transa ritualică“ a femeilor căzătoare din Duboka, Antonijević nu aduce noutăți importante care ar putea oferi răspunsuri la întrebări importante legate de originea, sensul și funcția acestui fenomen.

Demnă de menționat este cartea *Rusalje* a autorului Daniel Sinani, profesor la Departamentul de Etnologie și Antropologie din cadrul Facultății de Filosofie din Belgrad, publicată în 2009. El a analizat fenomenul de transă și „ritualul rusalcelor“ din perspectiva teoriilor antropologice ale obsesiei, folosind mai întâi metoda de analiză structural-funcțională. Prin oferirea modelului de tip ideal al „ritualului rusalcelor“, autorul introduce o noutate în toate analizele și încercările efectuate până acum de a interpreta acest fenomen. Mai precis, pentru prima dată în antropologia sârbă, fenomenul de transă este considerat un fenomen de obsesie. Sinani bazează ipoteza sa, în primul rând, pe teoria antropologului britanic Ioan Lewis, și pe concluziile altor cercetători și autori precum D. Gellner, R. Gomm, M. Lambeck și J. Boddy. Pentru fenomenul de transă sau obsesie, autorul folosește un termen mai neutru- „entuziasm“.

În încercarea de a explica fundalul psihologic al transei sau al „obsesiei“, autorul afirmă că femeile căsătorite și în special fetele nemăritate, sunt „categoria celor mai susceptibili la atacurile de obsesie“, și că proveniența transei ar trebui în primul rând să fie căutată în „numeroase frustrări, sentimente de subordonare și de marginalizare“ din partea

¹¹ În timpul cercetării pe teren din 1985, Antonijević a concluzionat că „ritualul rusalcelor“ nu numai că a fost modificat, dar a fost și întrerupt. În acel an în Duboka, nicio femeie nu a căzut public în transă.

apartenențelor sexului femeiesc al populației în cadrul sistemului patriarhal, acolo unde „relațiile de putere sunt în măsură semnificativă de partea bărbaților“. În acest „război de gen“, o sintagmă folosită în știință din partea antropologului I. Louis, conform opiniei lui Sinani, este că „femeile pentru obsesia lor și participarea la ritualul rusalcelor au indicat poziția lor, au exprimat o rebeliune“ cu intenția de a atrage atenție apropiaților lor, în special a bărbaților, și „să primească îngrijirea și tratamentul special“, cel puțin în acea zi (v. Sinani, 291). Autorul vede mai întâi în „obsesia” femeilor căzătoare, mecanismul de obținere a celui mai bun statut și o poziție socială pe scara socială a comunității locale, și mai larg. Ca răspuns la problema răspândirii acestui ritual, autorul consideră că el s-a răspândit precum un „idiom care a fost lipsit și subordonat unor categorii de persoane, care nu au putut participa în mod egal la competiții pentru putere, permițându-li-se să depășească neajunsurile și potențialul lor în lupta pentru o poziție mai bună în viață“ (idem, p. 307). Cauzele care au dus la dispariția acestui fenomen religios, adică la trecerea sa din sfera publică în cea privată, autorul a considerat, în primul rând, procesul de industrializare care a condus la dezvoltarea economică a Serbiei de răsărit, migrația populației, îmbunătățirea infrastructurii, influența autorităților comuniste după cel de-al Doilea Război Mondial, precum și influența Bisericii Ortodoxe (idem, p. 314). Pe lângă toate eforturile profesorului Sinani de a pune în lumină acest fenomen spectaculos și științific deosebit de interesant și de a oferi o „soluție definitivă“ asupra originii, sensului și funcției sale, considerăm că această problemă rămâne, și pe mai departe, necunoscută și nerezolvată. În toate studiile anterioare, cea mai mare problemă este că aproape toți cercetătorii au observat fenomenul de transă al femeilor căzătoare în strânsă legătură cu jocul ritualic „crai“, deși pe teren, în toată Serbia răsăriteană, pentru ieșirea personalităților trans-mistice din transă nu era nevoie de a se practica acest joc ritualic „crai“. Din motivele amintite mai sus, nu este surprinzătoare ipoteza autorului că transa la femeile din Duboka și împrejurimi este un tip de obsesie, pe când interpretii jocului ritualic „crai“ – aparțin grupului exorcist.

În ultimele două decenii, etnologul Paun Durlić a efectuat cercetări pe tema prezentei lucrări, publicând două videoclipuri mai scurte pe canalul Youtube. Primul videoclip intitulat „Dansul ritualic al „șoimanei“ românești înainte de căderea în transă“ a fost înregistrat la Florii în anul 2006 în satul Topolnica (municipiul Majdanpek), iar al doilea videoclip este un etno-interviu intitulat „Di șoimańe šă alće aļe“, desfășurat în satul Tanda (municipiul Bor) în ianuarie 2012. De asemenea, este necesar să menționăm reportajul „Căderea rusalcelor“, realizat de echipa RTV Voivodina în anul 2002, în care interviul cu sătenii din Duboka este un material deosebit de prețios, care nu lasă indiferent pe nimeni, deja de aproape un secol și jumătate.

Concluzii

Aproape un secol și jumătate fenomenul de transă la românii din Serbia răsăriteană, reprezintă un fenomen spectaculos și intrigant pentru cercetători. Conform fenomenologiei

sale, acest fenomen religios a fost și este unic, atât pentru teritoriul Principatului, pentru Regatul Serbiei, precum și pentru spațiul celor două foste Iugoslavii și actuala Republică Serbia.

Datorită complexității fenomenului, numeroase interpretări, idei, teze și abordări sunt date în încercarea de a oferi o „soluție definitivă“ când este vorba de „ritualul rusalcelor“, precum a fost definită această practică religioasă de cercetătorii sârbi. Un mare efort de a defini și indica în mod explicit originea, semnificația și funcția „ritualului rusalcelor“, precum și transa ca moment central al acestei practici ritualice, de la mijlocul secolului al XIX-lea, eforturi semnificative pe lângă etnologi au depus și etnomuzicologii, arheologii și neuropsihiatrii. Pentru a se rezolva acest nod gordian pentru științele etnologice, acest fenomen religios s-a abordat din diferite aspecte teoretice și metodologice: comparative, cultural-genetice, social-psihiatrice, arheo-comparative, psihanalitice, etnomuzicologice și funcțional-analitice. Aceasta a rezultat prin publicarea unui număr mare de studii științifice, lucrări și articole în buletine etnografice, numeroase examinări medicale, anuale și articole bizare cu caracter senzaționalist în presa cotidiană.

Din sinopsisul istoriei cercetării transei religioase la românii din Serbia de Răsărit, s-a observat că prima menționare concretă a acestui fenomen datează din 1876. Este vorba despre studiul lui M. Đ. Milićević numit *Principatul Serbiei*. În această operă, pentru prima dată, se folosește numele „rusalie“ pentru denumirea obiceiului, dar și pentru femeile căzătoare, deși pe teren acest termen este folosit doar pentru sărbătorirea Pogorării Sfântului Duh peste Apostoli și pentru ființele mitologice. Spre deosebire de Milićević, care nu a fost și martorul efectuării transei, D. Gligorić în opera sa *Rusaliile - obiceiul popular sârbo-valah din Zvižd în Serbia*, din anul 1893, oferă prima descriere a acestui fenomen, așa cum „cu ochii lui a văzut“. În seria de publicații seriale și studii monografice, ultima lucrare cu informații bogate despre transă și analiza acestui fenomen din fața locului datează din 1960, în lucrarea *Formele supraviețuitoare ale ritualurilor orgiastice a riturilor arhaice a rusalcelor- rusalcele din Homolje, femeile căzătoare*, a autorului V. Jakovljević. Ultimul studiu care se ocupă de „ritualul rusalcelor“ este cartea *Rusalje*, a autorului Danijel Sinani din 2009. Deși în acest studiu nu găsim nicio informație despre faptul că autorul pe teren a privit personal transa la români, constatăm că este vorba despre cea mai semnificativă și mai elaborată lucrare despre „ritualul rusalcelor“ scrisă până acum.

Lucrarea se ocupă de analiza publicațiilor științifice tipărite după cel de-al Doilea Război Mondial, în care au fost analizate 21 de studii. Literatura structurată conform conceptului emic și etic a fost analizată și sistematizată în funcție de criteriul temporal, expusă din cele mai vechi surse din a doua jumătate a secolului al XX-lea până în prezent, cu o revizuire critică asupra unor interpretări ale studiilor care au avut abordări teoretico-metodologice asupra problemei în cauză. Lucrările datând din perioada anterioară Primului Război Mondial s-au bazat exclusiv pe descrierea ritului, fără o abordare teoretică și metodologică a acestei probleme, astfel încât funcția lor principală era să înregistreze și să atragă atenția publicului științific asupra existenței acestuia. Cel mai mare număr de studii și lucrări publicate în perioada dintre cele două războaie mondiale, precum și în perioada

anterioară, au rămas la nivelul descrierilor și repetarea inutilă și repetitivă a descrierii ritualului. În perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial, există un număr mai mare de studii și lucrări științifice apărute în publicațiile monografice și seriale, însă această problemă a fost accesată cu mult mai multă erudiție decât în perioada anterioară.

În cele din urmă, a rămas să se analizeze interpretările și ipotezele cercetătorilor despre geneza, proveniența și funcția acestui fenomen. Având în vedere că acest fenomen religios a acordat atenție savanților din diferite profiluri, aceasta a dus la apariția numeroaselor interpretări și ipoteze care au încercat să contribuie la „soluționarea definitivă” a originii, conținutului, sensului și funcției transei și a componentei sale ritualice în cadrul „ritualului rusalcelor”, precum au observat cercetătorii anteriori. Un număr de etnologi, cum ar fi M. Majzner, apoi arheologul M. Vasić și chiar D. Antonijević au susținut ideea legăturii transei și dansului ritual „crai” cu vechiul cult al lui Dionysus și Kibela, subliniind caracterul orgiei al acestei practici ritualice. Neuropsihiatrii V. Subotić, M. Dragić și V. Jakovljević concluzionează că transa și trezirea ritualică din transă au un caracter orgiastic, adică orgiastico-erotic, și că reprezintă un produs al sugestiei, autosugestiei și isteriei ereditare. Bandić și Zečević în transa românilor din estul Serbiei, au văzut elementele șamanismului. Lui Bandić i s-a părut că este în mijlocul nevrozelor, a instabilității nervoase și a unei specii de isterie. Printre rarii savanți care au observat legătura strânsă între transa la români și cultul morților în sistemul religios și social, ar trebui menționați R. Kazimirović, M. Dragić și A. Gojković. Interpretările contemporane, care au încercat să ofere o nouă alternativă în explicarea transei și a trezirii ritualice din transă, se regăsesc în ipoteza lui D. Sinani, care a considerat transa la femeile căzătoare un fel de obsesie iar interpretării jocului ritual „crai” - un grup exorcist.

Pe lângă ipotezele și ideile exprimate și evaluarea critică a acestora, putem constata câteva neajunsuri în cercetările și introspecția fenomenului de transă. Anume, transa a fost limitată la zona cursului mijlociu al râului Pek, adică la satul Duboka și împrejurimea lui, cu toate că acest fenomen a fost mult mai larg răspândit pe teritoriul Serbiei de răsărit, în zona locuită de populația românească. Una dintre concluziile eronate este opinia că transa este legată exclusiv de anumite familii și că s-a extins la relațiile maritale cu acele familii. În seria acestor aberațiuni, menționăm și „diagnosticul” transei ca o „epidemie isterică locală”, care ar fi una dintre cele mai bizare explicații ale originii acestui fenomen religios, precum și o consecință a efectului degenerativ al sifilisului ereditar, deși transa nu există în alte zone din Serbia. În toate studiile anterioare, o greșeală este că aproape toți cercetătorii au observat fenomenul de transă la femeile căzătoare precum o strânsă legătură cu jocul ritualic „crai”, deși pe teren, în toată Serbia răsăriteană, ieșirea personalității trans-mitice din transă nu necesită jocul ritual „crai”, dar niciun alt ritual.

După cum am putut vedea, pe lângă încercările cercetătorilor din diferite profiluri de a-și aduce contribuția la „soluția definitivă” a originii, sensului și funcției de transă, considerăm că această problemă rămâne nerezolvată și deschisă, cu o anumită doză de teamă de dispariție a acestui fenomen religios, înainte de a-și primi definiția și explicația lui definitivă.

Bibliografie

- Antonić 1981:** Антонић, Д., Текст програма Телевизије Београд, 1981.
- Antonijević 1990:** Антонијевић, Драгослав, *Ритуални транс*[Transa rituală], Београд, 1990.
- Bandić 1978:** Бандић, Душан, *Шаманистичка компонента русаљског ритуала* [Componenta șamanică a ritualului rusalcelor], Етнолошки преглед, бр. 15, Београд, 1978.
- Ćupurdija 1984:** Ћупурдија, Бранко, Анрополошко проучавање ритуала- Приступ русаљском ритуалу [Studiul antropologic al ritualului - Accesul la ritualul rusalcelor], *Марксистичка мисао*, бр. 6, Београд, 1984.
- Ћупурдија, Б., Оп. Cit., p. 86, appud, Adorno, T., The Authoritarian Personality, New York, 1950.**
- Dragić 1936:** Драгић, Милорад, „Русаље“ као функционална неуроza маса [„Rusale“ ca o nevroză de masă funcțională], *Социјално медицински преглед*, Књига 8, Свеска 4, Београд, 1936.
- Dragić 1936:** Драгић, Милорад, Здравствена култура на подручју ендемског сифилиса у источној Србији- култ загробног живота [Cultura sănătății în zona sifilisului endemic din estul Serbiei - cultul morților], *Народна здравствена култура у СР Србији*, Свеска 2, Београд, 1977.
- Eliade 1980:** Eliade, Mircea, *De la Zalmoxis la Genghis- Han*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- Gojković 1986:** Гојковић, Андријана, Русаље- етномузиколошки и медицински проблем [Rusale - problema etnomuzicologică și medicală], *Архив за историју здравствене културе Србије*, бр. 1- 2, 1986.
- Jakovljević 1960:** Јаковљевић, Владимир, Преживели облици оргијастичког вида архаичних русаљских обреда- хомољске русаље, падалице (студија генезе, еволуције и динамике оргијастичких култних ритуала) [Formele supraviețuitoare ale aspectului orgiastic al ritualurilor arhaice a rusalcelor - rusalcele din Homolje, (studiul genezei, evoluției și dinamicii ritualurilor de cult)], *Етнолошки преглед*, бр. 2, Београд, 1960.
- Кајоа 1965:** Кајоа, Роже, *Игре и људи- Маска и занос* [Mască și extaz], Нолит, Београд, 1965.

- Kazimirović 140:** Казимировић, Радован, *Тајанствене појаве у нашем народу и кременско пророчанство* [Fenomene misterioase în poporul nostru și profeta din Kremna], Београд, 1940.
- Küppers, G. A.,** Rosalienfest und Trancetänze in Duboka, *Zeitschrift für Ethnologie*, 79, Braunschweig, 1954.
- Nikolić- Stojančević 1967:** Николић- Стојанчевић, Видосава, Дубочке „русалке“ или „падалице“ као предмет комплексних научних студија[„Rusale“ sau „căzător“ din Duboka ca obiect al studiilor științifice complexe], *Развитак*, бр. 2, Зајечар, 1967.
- Sikimić 2002:** Sikimić, Biljana, *Etnički stereotipi o Vlasima u Srbiji* [Stereotipurile etnice ale românilor din Serbia], Balkanološki institut SANU, Beograd, 2002.
- Sinani 2009:** Синани, Данијел, *Русалке* [Rusaliile], Етнолошка библиотека, књига 41, Београд, 2009.
- Subotić 1905:** Суботић, Војислав, *Русалке у Србији или падалице у селу Дубокој у Звижду* [Rusaliile în Serbia sau o căzătoare în satul Duboka din Zvižd], Три предавања, Конгрес српских лекара и природњака у Београду, Београд, 1905.
- Tomić 1950:** Томић, Персида, „Виларке“ и „вилари“ код влашких цигана у Темнићу и Белици[„Vâlvoase” și „vâlvoș” la băieții din Temnić și Belica], *Зборник радова*, књ. 1, Београд, 1950.
- Vasić 1954:** Васић, Милоје, Дионисиос и наш фолклор [Dyonisus în folclorul nostru], *Глас САН*, ССХIV, Београд, 1954.
- Vujadinović 1953:** Вујадиновић, С, Етнографска грађа из Пека и Звижда [Material etnografic din Peka și Zvižd], *Зборник Етнографског музеја у Београду 1901 - 1951*, Београд, 1953.
- Zečević 1974:** Зечевић, Слободан, Русалке и Тодорци у народном веровању североисточне Србије[Rusaliile și Sântoaderii în credința populară din nord-estul Serbiei], *Гласник Етнографског музеја*, бр. 37, Београд, 1974.
- Zečević 1974:** Зечевић, Слободан, Неки примери шаманистичке праксе у источној Србији [Câteva exemple de practică șamanică în estul Serbiei], *Етнолошки преглед*, бр. 15, београд, 1977.